

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Зараз все більше відчувається необхідність у глибокому осмисленні власності, її функції в сучасному суспільстві з урахуванням тих істотних змін, що відбулися з часів римського права, яке не втратило своєї значущості й у сучасному правовому середовищі.

Засади приватної власності виходять далеко за межі речового розуміння цього права. Спостерігається зміна обсягу правових можливостей власника – з'являється все більше обмежень і зобов'язань, зокрема у суспільних інтересах; все значніше та жорсткіше законодавча регламентація, що допускає куди меншу автономію волі, ніж право зобов'язальне.

З часом підсилюється значення і публічної, суспільної, корпоративної власності. Значного обсягу набуває державне регулювання власності (реєстрації прав на нерухоме майно, утримання майна, реалізації продукції, зберігання активів тощо). Все очевиднішими стають зміни об'єктів права власності, його змісту, що полягає у стисненні можливостей власника; необмеженість тріадою правомочностей (Інна Спасибо-Фатєєва “Погляди на підстави переосмислення доктрини права власності”).

Доктрина права власності зазнає суттєвих змін, адже власність більше не розглядається ані як виключно цивілістичний, ані як виключно національний правовий інститут. Як і низка інших приватноправових інститутів, власність зазнає конституціоналізації. Будь-який спір, зосереджений довкола права власності, набуває нового ракурсу із погляду основоположних прав людини.

Результатом такого переосмислення стає те, що суди застосовують цивільно-правові норми інституту власності з урахуванням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Ключовим “каналом”, через який відбувається конституціоналізація доктрини власності в Україні, є практика Європейського суду з прав людини, що дедалі помітніше впливає на правові позиції Верховного Суду і правничу науку. Хоча міжнародні стандарти прав людини адресовані насамперед державам, утім, вони опосередковано впливають і на відносини приватних осіб між собою. Це так званий горизонтальний ефект прав людини. Він досягається передусім через інтерпретацію позитивних зобов'язань держави. У тому, що стосується власності, держава повинна не тільки утримуватися від втручання у право власності (негативне зобов'язання), а й активно вживати заходів, аби гарантувати його ефективне здійснення, стабільність і непорушність (позитивне зобов'язання). Це означає, що держава повинна ухвалювати закони, які б забезпечували непорушність права власності з боку будь-яких осіб, а також забезпечувати через механізми публічної влади реальне додержання цих законів і відповідальність за

ПРАВО УКРАЇНИ • 2021 • № 5 • 195-200

їх порушення (Богдан Карнаух “Захист власності Європейським судом з прав людини і горизонтальний ефект”).

В Україні захист неволодіючим власником свого права володіння майном здійснюється за правилами концепції обмеженої віндикації, а тому з огляду на розширення у судовій практиці кола об’єктів витребування речей за кондикційною вимогою, сьогодні у питанні захисту власником свого володіння майном постає проблема конкуренції позовів, коли в обхід обмежень, встановлених для віндикації речей, є намагання використовувати кондикцію, яка таких обмежень не знає. Враховуючи зазначене, ставиться під сумнів правильність позиції Верховного Суду щодо можливості субсидіарного застосування кондикційної вимоги до віндикації, особливо з огляду на те, що такий підхід напрацьований в інтересах передусім держави, яка не може витребувати своє колишнє майно через віндикацію і намагається це робити через кондикцію. Підкреслюється, що конкуренції між кондикцією і віндикацією у захисті власником свого володіння майном раніше не виникало, оскільки за класичним доктринальним підходом цивільного права кондикційною вимогою можна було охопити лише родові речі, що надавало кондикції як способу захисту компенсаційний характер, тоді як віндикаційна вимога відігравала іншу – відновлюючу функцію у захисті володіння, а тому охоплювала лише індивідуально визначені речі.

Презумпція правомірності володіння майном у ч. 3 ст. 397 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) сформульована за правилами посесорного захисту володіння, для якого головною і визначальною обставиною є встановлення лише факту володіння особою певним майном. Законодавець свідомо не робить акцент на володінні чужим майном, з огляду на що можна дійти висновку, що сформульована у ч. 3 ст. 397 ЦК України презумпція правомірності володіння майном може бути використана як безтитульним, так і титульним володільцем майном, зокрема й володіючим власником як відповідачем у судовій справі.

В Україні захист неволодіючим власником свого права володіння майном здійснюється за правилами концепції обмеженої віндикації, а тому з розширенням у судовій практиці кола об’єктів витребування речей за кондикційною вимогою (поширення її не лише на родові, а й індивідуально визначені речі) штучно створена проблема конкуренції позовів, коли в обхід обмежень, встановлених для віндикації речей, є намагання використовувати кондикцію, яка таких обмежень не має.

Віндикація майнових прав неможлива через здатність майнових прав перебувати у цивільних відносинах у двох якостях: суб’єктивного права та об’єкта суб’єктивних прав. Із включенням у цивільний оборот майнових прав вони неодмінно перетворюються із об’єкта суб’єктивного права у саме суб’єктивне право (яке закріплюється за особою). Тому належним

способом захисту для володіння майновими правами має бути визнання права, а не віндикація, оскільки остання застосовується до об'єкта суб'єктивного права, а не до самого суб'єктивного права, що підлягає захисту (ГЕОРГІЙ ХАРЧЕНКО “Цивільно-правовий захист володіння власником майна”).

Потребує вирішення проблема про визнання грошей об'єктом права власності, що дасть змогу застосувати до них положення ЦК України про підстави набуття та припинення права власності, виправдає укладення щодо них договорів, які опосередковують перехід права власності, свідчитиме про можливість речово-правового захисту прав на гроші.

Можна говорити про право власності на гроші в готівковій формі та про право власності на безготівкові й електронні гроші, які є майновими правами, проте для потреб обороту можуть визнаватися речами за правилами юридичної фікції. У такому вигляді гроші, буття яких у праві безпосередньо пов'язане з їх формою, можна вважати складовим елементом майна в сенсі ч. 1 ст. 190 ЦК України та майном у сенсі ч. 1 ст. 316 ЦК України.

Специфіка грошей як об'єкта права власності виключає можливість використання окремих речових позовів. Попри неможливість витребування грошей за правилами віндикації, вимога про повернення грошей може бути предметом кондикційного позову. Зобов'язально-правові способи захисту права власності втілюються у позовах про: а) відшкодування шкоди, завданої майну власника; б) визнання недійсним договору, що спрямований на передання права власності та відновлення становища, що існувало до його укладення; в) повернення безпідставно одержаного або збереженого майна (кондикційний позов); г) інші (АРСЕН ІСАЄВ “Право власності на гроші”).

У сучасній економіці спостерігається трансформація природи даних, зокрема і персональних: якщо традиційно вони сприймалися як нематеріальні та невідчужувані об'єкти, то сьогодні стають предметами купівлі і продажу, а іноді – оплати за договорами. У зв'язку з цим у сучасній юридичній доктрині з'явилася теорія “пропертизації даних”, згідно з якою дані розглядаються як новий об'єкт права власності.

Ця теорія має цілком раціональні підвалини, маючи на меті владнати ситуацію з обігом даних як об'єктів цивільних прав. Водночас очевидним недоліком цієї теорії є наявність явних розбіжностей між нею і класичною доктриною права власності, адже з погляду останньої нематеріальні блага не можуть бути об'єктом права власності.

У зв'язку з цим для визначення правової природи даних у цивільному обороті пропонується застосовувати не класичну доктрину права власності, а концепцію виключних прав, що є традиційною для права

інтелектуальної власності (НАТАЛІЯ ФІЛАТОВА-БІЛОУС “Теорія пропертизації даних: критичний аналіз із погляду доктрини права власності”).

Особливість правової природи частки у статутному капіталі визначає її не майном у класичному розумінні цього терміна, а майновим правом учасника товариства, на яку для зручності цивільного обігу (передачі такої сукупності прав від однієї особи до іншої) законодавець фактично поширив режим рухомого майна.

На відміну від класичного майна, де відносини будуються переважно за схемою “майно – власник – треті особи”, у випадку із часткою у статутному капіталі господарського товариства ця схема значно складніша: “товариство – частка – учасник – інші учасники – треті особи”. Тому, реалізуючи чи захищаючи своє право власності на частку, особа має дотримуватися балансу інтересів усіх означених осіб, що на практиці деколи є вкрай складним.

Вартість частки у гривнях – це умовна “історична сума”, а на практиці має реальне значення саме відсотковий розмір частки. При здійсненні учасником товариства з обмеженою відповідальністю своїх повноважень, реалізації корпоративних прав має значення саме розмір частки у відсотках, тобто співвідношення розміру частки учасника із загальним розміром статутного капіталу. Чим більшу частку у відсотках має особа, тим більше прав і можливостей вона має при здійсненні управління справами товариства (ОЛЕНА КІБЕНКО, ОЛЕНА ПЕЛИПЕНКО “Частка у статутному капіталі товариства як об’єкт права власності: окремі аспекти”).

На часі є глибоке реформування інституту просторової власності в Україні, вихідною ідеєю чого має стати запровадження можливості існування трьох альтернативних моделей організації просторової власності: прийнятої у вітчизняному праві романської моделі (з її одночасним удосконаленням), кооперативної моделі та південнонімецької моделі права спільної власності на увесь будинок загалом. При цьому власникам квартир і нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку має бути надана можливість самостійно обирати ту модель організації відносин власності, яку вони бажають запровадити для себе. Однак в одному будинку має існувати лише одна така модель.

Необхідно переглянути властиву цивільному праву України концепцію слідування права на земельну ділянку праву на розташовані на ній будівлі. На додачу доцільно запровадити альтернативні режими зворотного слідування (будівлі за землею), єдності об’єкта (землі та будівлі) і взаємно незалежного обігу земельної ділянки та будівлі. Конкретний режим певного об’єкта має визначатися власником із внесенням відповідного запису до реєстру речових прав на нерухоме майно (ЮРІЙ МИЦА “Просторова власність: законодавство і доктрина”).

У сучасному цивільному обороті речові права на земельні ділянки як права абсолютні оголошуються невизначеному колу осіб здебільшого через внесення запису до спеціальних реєстрів, що дає підстави вважати володіння земельними ділянками “книжковим”. Утім, фактичне володіння також продовжує використовуватися як спосіб оголошення прав, зокрема у поєднанні з “книжковим” володінням. Право також може оголошуватися через вказівку у законі (наприклад, право державної власності на землі водного фонду). Всі види володіння мають захищатися за допомогою віндикаційного позову, задоволення якого є підставою для внесення змін до реєстру. Різні типи володіння можуть вступати між собою у конфлікт, що призводить до триваючих порушень.

Спір про встановлення меж у порядку ст. 107 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) не є у чистому вигляді віндикаційним і має особливу правову природу. У разі пред’явлення вимоги про встановлення меж суд не може відмовити у задоволенні позовної вимоги у разі неможливості встановити дійсну межу і повинен встановити таку межу відповідно до правил ст. 107 ЗК України.

Для захисту права власності може бути застосований, серед іншого, і так званий посесорний захист (п. 4 ч. 1 ст. 16, статті 397–400 ЦК України), який не передбачає необхідності доводити, що особа дійсно є власником – хоча, звісно, такий захист доступний і власнику також. Для того щоб претендувати на отримання захисту, достатньо довести, що особа була володільцем земельної ділянки, і що це володіння порушене. При цьому володіння, залежно від обставин справи, може бути і фактичним, і “книжковим”, і їх поєднанням (Анатолій Мірошниченко “Книжкове володіння земельною ділянкою та його захист”).

Особливість національної моделі регулювання відносин власності через виокремлення Українського народу як окремого суб’єкта права власності та переліку об’єктів його права власності надає підстави для твердження, що належне йому право власності має істотні відмінні ознаки й саме воно має бути визнано правом публічної власності. Воно має конституційно-правову природу.

Вказівка у ч. 1 ст. 13 Конституції України і ст. 324 ЦК України на існуванні права власності Українського народу та переліку об’єктів такого права, обумовлена не так інтересами цивільного обороту, як потребою створення майнового підґрунтя для існування держави Україна, її спроможності для досягнення тієї мети та завдань, що визначені у преамбулі й інших розділах Основного Закону.

Право державної власності є правом приватної власності держави, оскільки значна частина з того, чим володіє держава, може володіти і звичайний власник – суб’єкт приватного права (Олег Первомайський “Дискусія щодо поняття права публічної власності: аргументи ‘за’ та ‘проти’”).

Реституція є окремою підставою набуття особою права власності, яка може запроваджуватися на підставі закону. Спрямованість реституції повинна бути орієнтована на відновлення тих благ, які можуть виникнути від повноцінної реалізації власником своїх прав на майно. Витрати, пов'язані з реституцією, має нести держава. Вони повинні включати: а) повернення майна або виплату його вартості (при відсутності майна або при небажанні колишнього власника його повернути); б) способи компенсації тому власнику, у якого майно вилучається для повернення попередньому власнику (Ілларіон Спасибо “Про доктринальні засади реституції власності”).

Впровадження у право України гнучкої та уніфікованої трастоподібної конструкції, здатної конкурувати з кращими інструментами управління майном у чужому інтересі, зумовлює необхідність переосмислення передбачених вітчизняним законодавством конструкцій довірчої власності й управління майном із застосуванням заснованої на функціональному підході конструкції фідучіарного фонду, що найкраще відобразить англо-американський траст в умовах цивільно-правового простору.

Згідно з фідучіарним фондом управитель управляє і здійснює контроль над фідучіарною масою, яка є відокремленим майном від іншого майна управителя, засновника, вигодонабувача та вимог їх кредиторів, від свого імені та в інтересах вигодонабувача або визначеної суспільно корисної мети, засновник та/або вигодонабувач мають право на витребування цього майна у випадку неправомірного набуття майна третіми особами, або недобросовісного здійснення прав управителем.

За сферою дії фідучіарний фонд має бути універсальним правовим інститутом, положення якого поширюватимуться на будь-які відносини управління майном у чужому інтересі, якщо інше не передбачено законом або правочином про встановлення фідучіарного фонду (Роман Майданик “Україна на шляху до уніфікованої трастоподібної конструкції в умовах глобалізації”).

*За редакцією
координатора актуальної теми
“Інститут права власності в юридичній доктрині України”,
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України,
професора кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Інни СПАСИБО-ФАТЄЄВОЇ*